

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

MITIKUS MÁTRIX

Jegyzetek egy bergeri fogalomhoz

Megérteni nem könnyű. Magunkat. A másikat sem, akivel így-úgy találkozunk. Rövid vagy hosszabb időre, végső soron mindegy is. A megértés mindenképpen nehéz, csak annál, akivel hosszabb időt töltöttünk együtt, e nehézség nyilvánvalóbb.

A megértés kockázatos. Romba döntheti előítéleteinket, melyekre eddigi harmóniánkat építettük. Meg a biztonságunkat, meg a tájékozódásunkat. Persze kalandot és gazdagodás is jelent, ha kiderül, mégis érthető annak a mindig idegen másinak a gondolata vagy tette. Az idegenséggel is úgy vagyunk, lehetünk, mint a megértéssel. Látszólag az idegen, akivel éppen csak most találkoztunk először. Valójában sokkal idegenebb, ijesztően más az tud lenni, akiről azt hittük, már régóta ismerjük, és persze megértjük. A hosszú együttlétek megdöbbenően gazdagok képesek lenni az értetlenségben és idegenségben egyaránt.

Aztán amellet és néha ahelyett, hogy minden értetlenül és idegenül maradna, meg- ajándékozódhatunk a megértés és közelség rendkívüli pillanatával, tapasztalatával. Ilyenkor besűrűsödik a valóság, egyszerre kap jelentős súlyt és egyszerre röpi mélybe vagy magasba. Megértés és megtérés, csalfinta módon összetartozik, mint a gyakorta előforduló betűkeveredések a kéziratban. Aki megért, megtér a másikhoz, önmagához és magához a megértéshez is. Ez a hermeneutika epifániája.

Most azonban nem ebbe az irányba haladunk tovább, nem az egyéni megértés kalandjáról szeretnék írni, hanem a társadalmi-kulturális folyamatokról. Arról, amelyek kapcsolatban gyakran elhangzik a kísérletezés folytatását feladó sóhaj: nem értem én ezt az egészet. Annak a bizonyos "egésznek" a megértése foglalkoztat. Egyre inkább. Miközben ugyanis az individuális értés és értetlenség kérdésköréről beszélünk, hiba lenne az egyént és a megértés folyamatát kétszemélyes viszonyra szűkíteni és elkülöníteni attól a bizonyos közegtől, amiben történik az egyén és a megértés, amit úgy hívhatunk, társadalom, kultúra, szóval az a bizonyos "egész".

Amikor bármilyen megértés történik, az ember alapvető élménye az egybeillés és összehangoltság. Ami eddig nem volt beilleszthető mindazok közé, amit rendnek, tisztázott összefüggések rendszerének tarthattunk. A megértéssel helyreáll valamiféle belső rend, ami a

világban való tájékozódásunknak feltétele. Ez a belső rend illetve komfortérzet nem egyenlő összes eddigi megismerésünk és tudásunk rendszerezett összességével. Ne úgy képzeljük el, mint valami hatalmas emlék-raktárat, ahol minden a megfelelő polcon helyezkedik el, s az új megérteni valók a várakozó térben. Ebben a modellben a megértés csupán azt jelenti, hogy az új árút elhelyezzük a neki illő emlék-polcra. Az ember belső komfortérzetét helyesebb egyfajta dzsungelnek vagy angolparknak elképzelni, amelyben nem tudhatja senki, hány fajta élőlény lakik. Az étellel, dinamikával teli flóra és fauna úgy integrálja az újdonságot, hogy közben maga is változik, s mégis ugyanaz marad. A megértés voltaképpen az egésztől magunkban hordott, folyamatosan alakuló, s mégis állandó harmónia alkotó helyreállítás. Olyan harmóniát tehát, melyet ugyan nem ismerünk töviről hegyire és minden részletére menően, mégis a komfortos egész élményét adja meg.

Ezt az emberi tapasztalatban megnyilvánuló konszonanciát mitikus mátrixnak nevezzük Peter L. Berger nyomán. Azért mátrix, mert elrendezett összesség, s azért mitikus, mert végső soron nem ismerjük a szó racionális értelmében, s mégis racionalitásnak foghatjuk, fogjuk is fel.

A mitikus mátrix az emberi egyén, az emberi közösség, a biológiai és fizikai világ, valamint a szellemek és istenek világa közötti folytonosság koncepciója. A különböző világok közötti határ ebben az elképzelésben fluid és átjárható. Itt nem csupán elméleti konstrukcióról van szó, hanem alapvetőnek és egyetemesnek tetsző emberi tapasztalatról. Az emberiség azon túl, hogy a világegyetem valóságát mitikus mátrixként fogja fel, ebben a valóságban is él. Az átjárható és fluid határok miatt az ember önmagát az összes többi világgal való szerves egységben képzelte el és élte meg, beleértve a nememberi és nem-élő valóságot is. A társadalmi intézményeket pedig úgy fogta fel, mint az emberi lét és a mindent átfogó kozmikus rend közötti közvetítőket. Azt nem tudhatjuk, hogy a mitikus mátrixban gondolkodó és élő emberek boldogabbak voltak-e mint a maiak, de azt megalapozottan feltételezhetjük, hogy kevésbé voltak magányosak. Az egyéni élet viszonylag világos keretek között zajlott, a személyes döntések korlátait pedig úgy fogták fel, mint az otthon természetességét.¹

Ha nem a két ember közötti megértés folyamatára gondolunk, amelyben ez a mitikus mátrix felismerhető, hanem a társadalom és a kultúra számunkra hozzáférhető egészére, akkor a mitikus mátrix kifejezés, vagy mondhatjuk értelmezési modell még inkább megmutatja hasznosságát. A hozzánk érkező

¹ V. ö. P. L. Berger, *Question of Faith* 2008, 44

információk áttekinthetetlen sokasága ugyanis nem csak elvileg, hanem gyakorlatilag racionálisan nem megismerhető. Képtelenség a pillanat törtrésze alatt bennünket elérő ezernyi információs impulzust tudomásul venni, mérlegelni és feldolgozni. Ehelyett az ember - és vélhetően az emberi közösség is - válogató, szelektáló munkát végez. Csak azokat az impulzusokat engedi magához, amelyekkel képes is kezdeni valamit. Maradva eddigi szóhasználatunknál, csak azokat engedi magához, amelyek a bennünk lévő harmóniával valamely relációba hozhatók. Az így megválogatott, előszűrt benyomásokat sem mérlegeljük mindig, s főleg nem racionális kritériumok mentén. Ehelyett a mátrixunk reflexeire támaszkodva viszonyulunk hozzájuk. Amely impulzusok lehetővé teszik az elfogadó vagy elutasító hozzáállás kialakítását, azok beépíthetők a mátrixba, amelyek pedig nem, azokat ignoráljuk, kirekesztjük, szó szerint semmibe vesszük őket.

Az adott társadalomhoz, annak kultúrájához való alapvető illeszkedésünk nem más, mint a bennünk lévő és a társadalmi nyilvánosságban megtalálható mátrix alapvető azonossága, de legalábbis rokonsága. Az ember a legritkább esetben képes valami olyanra gondolni vagy vágyani, amely teljességgel kívül esik a regionális kultúrájának mátrixán. S ugyanígy, amint a bennünk lévő mátrix tele van titkokkal, a vele rokon kulturális mátrix is. Ezért ez utóbbi is joggal nevezhető mitikusnak.

A mítosz azonban több, sokkal több, mint nem-racionális ismeretlenség. A mítosz hagyományos értelmező rendszer, amelyben az emberiség nagy kérdéseire átfogó választ lehetett találni a különböző kulturális korszakokban. A mítoszok, mint a teremtés, az utazás, a megtisztulás stb., nagy elbeszélései adják a modern világban is a megértés alapvető kereteit. Miközben lehetővé teszik a belső és külső harmónia átélhetőségét, egyben össze is kapcsolnak a történelmi értelmezés-hagyományokkal. Nem csak szinkronikus, hanem diakronikus harmóniát tesz lehetővé a mitikus mátrix. Ezt a jelennel és múlttal történő harmonizálódást a tudásszociológia tematizálta a XX. századnak a második felében, építve nem utolsósorban a scheleri és wittgensteini felvetésekre.² A tudásszociológia arra a tényre összpontosít, hogy az emberi megismerés, a megismertek feldolgozása és közlése társadalmi történés és cselekmény. E megközelítés legfőbb teoretikusainál azonban, ha jól érkelem, az egész társadalom és az egyén viszonyát elemzik a tudás szempontjából.

A társadalom azonban nem egységes egész, hanem sokféle alcsoportból tevődik össze. Pontosabban fogalmazva, amikor társadalomról beszélünk, akkor

valamely társadalmi csoportban megfogalmazódó társadalomfoglalomról, illetve -élményről beszélünk. Amit a számunkra kiemelten fontos társadalmi közegünk lehetővé tesz megismerni, megélni és megbeszélni, annak alapján vagyunk képesek megtenni a következő absztrakciós lépés, az "egész" társadalom felé, s ennek mentén vagy mintájára, az "egész" felé, amiről most a mitikus mátrix kapcsán szó van. Ami ebből a szerteágazó irányba szaladó gondolatmenetből meg kell jegyeznünk, az a közösség két lépcsője, a közvetlen és a közvetett, mert az ezek közötti viszony árnyaltabb elemzése vezethet bennünket valamelyest tovább annál, amit Berger a mitikus mátrixszal megfogalmazott.

A megismerés harmonizáló története elsősorban a közvetlen társadalmunkban zajlik, s teremt meg számunkra a komfortosság élményét. A saját család, saját munkahely, baráti kör, vallási vagy más hobby-közösség számít az elsődleges közegnek. Nem arról van szó, szeretném hangsúlyozni, hogy ezekben a közegekben mindenki és így mi magunk is egyetértünk mindenben. Csak arról, s ez sem kevés, hogy a felmerülő kérdéseket közös mátrix révén fogjuk fel, más oldalról megközelítve, a közös felfogás alakítja ki és erősíti meg a mátrixot, amely nélkül nem képzelhető el közösség, társadalom. Ami pedig egyáltalán nem illeszthető a közös mátrixhoz, azt a közösség elutasítja, ha nem is likvidálja, de annihilálja, semmisnek tekinti.

A közvetett társadalom közvetlen társadalmak együttese, a megismerő alany számára a második lépcsőben felfogható közeg. Az egyénből kiindulva beszélhetünk elsődleges és másodlagos közegről, társadalomról. A társadalom egészéből kiindulva azt láthatjuk, hogy a különböző alrendszerek, csoportok egymással versengő megértésközégeket jelentenek, s amikor a csoport saját mátrixa révén exponálják ismereteiket és élményeiket, akkor a társadalmi disszonancia jelenti az alaphelyzetet, s csak bizonyos diskurzusműveletek révén alakulhat ki a társadalom, tehát az egyén felől nézve második absztrakciós szint, közös mátrixa, harmóniája, koherenciája - a különböző iskolák saját szóhasználatának megfelelően megjelölt - egysége.

Ha az egyén és a közvetlen közössége vonatkozásában mitikusnak tekinthetjük a megismerést lehetővé tévő mátrixot, akkor a közvetett közösség tekintetében hatványozottan. Ez a közeg ugyanis racionális eszközökkel még áttekinthetlenebb, mint a közvetlen. Azonban nem állítható, hogy ne lenne kevésbé hatékony és valós az egyén és a közvetlen közössége számára. A tágabb közösség mitikus mátrixa ugyanúgy elvégzi a megismerés számára a feladatokat, mint a saját és a közvetlen közösségé. Mindhárom mátrixra

² V. ö. Nyíri Kristóf, *Társastudat in Keresztút 1989.*

jellemző marad az is, hogy képesek az egyébként érvényes határokon átnyúlni, azokat viszonylagossá és átjárhatóvá tenni. Három olyan mátrixszal kell tehát végig gondolnunk a megismerés és megértés folyamatát, melyek részben azonos szerepet játszanak, részben mégis mások. Egymástól való eltérésüket és egymáshoz való viszonyukat kell tisztáznunk, ha meg akarjuk érteni a megértést.

Két irányba haladunk tovább, miközben tudjuk, hogy még számos más irányba is nyílnak e felvetés tovább fejtésének útjai. Az egyik kérdés a hatalomé, a másik pedig mátrix stabilitásáé. Előreküldött, felderítő, állításunk szerint a társadalmi megértés és egyetértés csak valamilyen hatalmi eszközzel érhető el. Hatalom alatt nem csak a politikai hatalmat értjük, hanem információt, kultúrát, vallási meggyőződést is. A mátrix stabilitása pedig azon múlik, hogy milyen forrásokra alapul, amelyek nincsenek kiszolgáltatva a hatalmi viszonyoknak. Tehát hatalom és kultúra.

A személyes mitikus mátrix elsősorban kulturális, a második és még inkább a harmadik elsősorban hatalmi. Igaz, hogy a személyes mátrix tartalma korábbi kijelentések, benyomások és világképek humuszában gyökeredzik, amely összetételének minden rétegében magában hordja az adott kor hatalmi viszonyainak jellegzetességeit, ám akkor, amikor személyes mitikus mátrixként a mindenkori jelen megértését lehetővé teszi, akkor ezek a hatalmi dimenziók már nem hatnak. Visszafejthetők, különböző analitikus és dekonstrukciós eljárásokkal, melyek eredményei alapján többet tudhatunk meg a mátrix természetéről és a jelen megértés intim folyamatairól. Mégis a kortárs hatalomtól legalább relatíve függetlennek vélhetjük. A mai embernek lehetősége van felerősíteni magában mitikus mátrixának szilárdságát, amikor a klasszikus forrásokra visszahajol és azokból kortyol. „Csak tiszta forrásból” - mondaná figyelmeztetően Bartók Béla vagy Illyés Gyula. Ezt a lehetőséget számos okból fenn kell tartanunk. Másképpen fogalmazva, az emberről, a megismerésről és a társadalomról való gondolkodás sokat veszítene akkor, ha bármilyen okból lehetetlennek vagy értelmetlennek tekintenénk a klasszikus, mint forrás lehetőségét.

Ebben az esetben ugyanis az ember valóban nem lenne más számunkra, mint rajta kívüli, tőle független folyamatok terméke, egyéniség, egyediség nélkül. A megismerés ilyen módon csak lenyomatok készítése lenne a kiszolgáltatott ember tudata számára, amelyben passzív befogadóként, még radikálisabban fogalmazva pusztá papírként szerepelne az információs nyomdákban. Végül a társadalom a szó mély értelmében is emberfelen lenne, amelyben az immanens folyamatok kritikátlan kavarnának, pusztító örvénybe rántva fantáziát, költészetet, szerelmet.

A klasszikus források kánonja társadalmi válogatódási folyamatok révén kapja meg kiemelt forrású státusát. A különböző kontinenseken, kultúrkörökben tájékozódó személy az adott kultúrkörre jellemző klasszikusokat találja meg, amikor önmagát építeni akarja. Európában görögöket, latinokat, saját nyelvűeket. A közvetlen közösség mitikus mátrixa elsősorban ezekre a regionális kultúrkörre jellemző klasszikusokra épül. Amikor a klasszikusok forrásáról gondolkodunk, fontos tartózkodni az élettelen vagy elméleti metaforáktól, mint doboz, sín, szisztéma. Közelebb jutunk a klasszikusok értékeléséhez, ha az élővilág metaforáit használjuk, ami egyben döntés is a kultúra felfogásáról. A közvetlen közösség mitikus mátrixa már nem állítható olyan egyértelműen szembe a hatalommal, mint a személyes. Mert társadalmiságának természetéből fakadóan eleve benne a van az egymás közötti viszony megszervezésének igénye és szükséglete, ami hatalom, a maga sokféle jellegével és megnyilatkozási lehetőségével. A közvetlen közösségben azonban a hatalom még magán hordja az emberarcúságot, a személlyel való közvetlen kapcsolattartások miatti esetlenségeket. Nem lehet korlátlan, mert a totális uralom megakad a klasszikus, vagyis nem-hatalmi forrásokra alapozott személyes megértés küszöbén. A személy azonban szintén nem maradhat egyedül a forrásaival, hiszen egyrészt ezekre éppen a közvetlen közösség révén talált rá, másrészt magában a megértés folyamatában ennek a közösségnek részeként vesz részt. Az ember minden vonatkozásában társadalmi lény is és a társadalom, egyelőre a közvetlen közösségre vonatkoztatva mindenképpen emberek társadalma.

A hatalom a társadalom magasabb szervezethez tartozó szintjén, vagyis a mitikus mátrix harmadik állapotában elsősorban szimbolikus eszközökkel képes a mátrix egybetartására. Magából a szimbólum jellegéből adódóan fel sem merülhet a kérdés, hogy ez az össztársadalmi mátrix ne lenne mitikus, hiszen a szimbólumok világa és a mítoszoké nagyon közel van egymáshoz. A személy oldaláról nézve a másodlagos társadalom hatásai kétszeres közvetítéssel jelentkeznek. Egyrészt a másodlagos társadalom megnyilatkozásainak eszköze, másrészt a közvetlen közösség, az elsődleges társadalom értelmező recepciója révén. Ez is mutatja, mennyire személytelen és nem közvetlen a másodlagos társadalom megtapasztalhatósága, de egyben azt is mutatja, hogy a szimbólumok ereje képes a személyre úgy hatni, mintha közvetlen személyközi viszonyokról lenne szó.

A mitikus mátrix P. L. Berger terminus *technicus*, amit ő a személy megismerési és megértési képességére és folyamataira dolgozott ki. A fogalmat tovább vezetve, Berger logikája mentén haladva ráláthatunk a közvetlen, elsődleges és a közvetett másodlagos társadalomban működő mitikus mátrix jelenlétére,

jellegetességeire és kölcsönhatásaira. A filozófia, szociológia és teológia történetében a mitikus mátrix kifejezés számos rokonát megtalálhatjuk, ebből a szempontból a fogalom tartalma nem különösen eredeti. Amiben mégis eredetinek és inspirálóknak tekinthető, az a mítosz dimenziójára való hivatkozás, amely a fogalom rokon értelmű kifejezései esetében nem fedezhető fel. A mitikus jelleg teszi lehetővé a merev fogalmak és a kulturális alrendszerek közötti határok átjárhatóságát, a társadalomba ágyazott megértés dinamikájának finom leírását és a racionalitás viszonylagos jelentőségének fenntartását.

METZGER BALÁZS
A FIÁT KERESTE
(2.)

Veakke váratlanul hagyta őket ott, mintha árulást követett volna el. Svarban sohasem tudatosult, hogy haragszik az asszonyra e miatt. Amilyen szende volt a külvilág felé, azt gondolhatná mindenki, olyan lehetett akkor is, mikor idegen szem nem lát rájuk. De Veakke szemérmetlen, harsány, kisajátító és vehemens volt, amikor nem látta őket más. Svar tartott attól, hogy ez az elemi energia felemésztí, és öregkorára végleg alulmarad, de aztán egészen máshogy alakult. Talán hajmosásnál fázhatott meg, vagy amikor a lovat etette, mert kapkodott, és nem öltözött fel rendesen, nem tudni. Csak két napja volt magas láza, amikor a férfi hirtelen rádöbbsent, lehet, hogy nagy a baj. Mire valahogy megszervezte, hogy Linusra vigyázzanak, azaz ellovagolt vele a nagy hóban a legközelebbi hegyi tanyára, és visszatért, hogy aztán orvoshoz induljon, Veakke már haldoklott. Ott sem merte hagyni már. Olyan gyorsan szállt ki a lélek belőle, amilyen hirtelen volt ő maga is.

Aztán ketten maradtak Linussal. A kicsi fiú még csak el sem sírta magát. Anyja halálát, mint egy természeti jelenséget élte meg, Ezentúl ketten voltak egymásnak, így folytatódott az élet.

- Anya ott van a fában, bokrokban, mohában, hangában, de még a levelekben is – mondogatta Svar kisfiának. – Ő már csak így van velünk, és bizony, ahová ment, ott más dolgai is lehetnek az angyalok között, de azért figyel téged, figyel minket, és mosolyog, ha ránk néz. A mosolya itt van velünk minden fűszálban. Az asszonyt az öreg fenyő mögött temették el, mindössze egy kő jelezte a sírt.

Bárhonnan is nézte a helyzetet a férfi, most, hogy a gyerek elment, rá kellett jönnie, hogy cifrán ki van borulva. Szinte összenőtt vele itt a nagy magányban. Elrontott volna valamit? Akár kárt is tehetett volna benne, ha nagyon magára növesztette. Talán, a maga természetes módján szerelmes is volt a kisfiába. Nagyon zavaros, egymásra toluó, érzelmekkel átszótt gondolatok cikáztak az agyában.

- Ej, te bolond, magadat növeszted benne! – mondta ki hangosan.

De akárhogyan szemlélte, valahol belül, legbelül azt érezte, hogy nem rontott el semmit. Sőt! Talán éppen Linus nevelését csinálta egyedül jól az életben. Nevelését? Nem volt ez nevelés. Ketten voltak. Azért nem mindig csak ketten. Hetente többször elvitte a fiút egy másik tanyára, ahol fizetett azért, hogy vele legyenek, amíg ő halászott, vadászott. Szerették ott.

Amikor három évesen szinte még baba volt, hát egészen máshogy kellett mindent tenni, mint mikor öt, hat, meg még nagyobb lett. A férfi tudta, mi a szerelem. Tudta, mi az, egy asszonyt bírni, nyersen, erővel. Tudta, milyen, amikor még nem kapta meg, milyen a pántlikák, fehér ruhák alatt a még nem érinthető bőr, milyen a meghajló nyakon a pihe, és milyen, ha beszívhatja a hajtónél az illatát. De tudta azt is, milyen a nő fenéke, ha póre és vágyakozó, és milyen az ívben kifeszülő mellkas. És milyen a sima hát, karcsú derék, és gömbölyű tompor. De nagyon is szét tudta választani mindezen színes női paletta adta érzéseket kisfia szeretete érzésétől. Pedig abban is van testiség. Ahogy a kis gyerekekzelek cirógatják, amikor a tél tombol, és süvölt a szél, és ők ott fekszenek, és a kis test szinte belapul alá, ahogy oldalt dőlve védi, tenyere betakarja az egész kis hátát. De mégis milyen más, milyen nagyon más. Talán finomabb, éteribb a gyermek. És ott a szemérem.

Milyen természetes volt mindig az, amikor fia növekedésével már távolabb kerültek testileg, de más módon is. Amikor a szeretetében, kimondott szeretetében fürdött. Amikor kisfia, a maga módján visszatükrözve az ő magatartását, aggódott érte, óvta, de bírálta is. Amikor már a gyerek szabta meg kellemes időtöltéseik módját, határait. Talán egy kisfiából éppen a fiú hiányzik. Talán minden kisfiú egy kicsit kislány. Abban az értelemben biztos, hogy nem bír férfias tulajdonságokkal. Aztán persze elmúlik ez, és férfi lesz lassan, és igyekszik meghatározni önmagát. És meghaladni az apát.